

DOI: 10.7596/taksad.v3i4.334

Türk Rivayetlerinde "Bozkurt"

Abdülkadir Başkurdistanlı*

Çeviren: Muhammet Kemaloğlu

Öz

Bozkurt, Türk, Moğol ve Altay mitolojisinde kutsal hayvan ve ulusal semboldür. Bozgurt (Boskord, Pusgurt) olarak da söylenir. Bozkaskır, Çalkurd sözcükleri yine aynı anlama gelir. Moğollar Börteçine (Börteşına, Börtöşono) derler. Gök kurt veya "Gökbörü / Kökbörü" tabiri de yine niteleyici olarak kullanılır. Yol gösterici, kutlu kurt, tüm Türk ve Moğol boylarının ortak totemidir. Bazı Türk ve Moğol boyları, soylarının bu kutlu varlıktan türediğine inanırlar. Kurt sürülerinin başında bulunup idare eden kurtlara da Gökkurt denilir. Kaskır ve Börü kelimeleri de değişik lehçe ve şivelerde kurt demektir. Bozkurt gökyüzünü temsil eder. Bu çalışmada Abdülkadir İnan'ın Türkiyat Mecmuası, II. Cilt. 1926-1928, s.131-138'deki makalesinin Latin alfabesine aktarımı yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bozkurt, Türk Mitolojisi, Abdülkadir İnan, Türkiyat Mecmuası.

The Bozkurt in Turkish Mithology

Abstract

Gray Wolf in Turkish, Mongolian and Altaic mythology is the sacred animal and national symbol. Bozgurt (Boskord, Pusgurt) are another versions of pronunciation. The words Bozkaskır and Çalkurd mean the same. The Mongols say as Börteçine (Börteşına,

* Türkiyat Enstitüsü Asistanlarından, Türkiyat Mecmuası, II. Cilt. 1926-1928,s.131-138.

Börtöşono). Sky wolf or "Gökbörü/Kökbörü" are also used as a qualifier. Happy wolves as a pathfinder are joint totem in all the Turkish and Mongolian clans. Some Turkish and Mongol tribes believe that they derived from this blessed lineage. The wolves which manage herds of wolves called as the Wolf Gökkurt. The words Kaskır and Börü mean wolf in different dialects. Gray Wolf represents the sky. In this study, the work of Abdulkadir Inan which published in the journal of *Türkiyyat Mecmuası*, II. Vol. 1926-1928, p. 131-138 translated into turkish language.

Keywords: Gray Wolf, Turkish mythology, Mongolian mythology, Abdulkadir Inan.

Giriş

Eski Romalılarda ve Araplarda kurdun efsanevî bir mevkii olmasına¹ rağmen, onun, Türk millî kültü olduğu ma'lûmdur. Kurdun, Hiyung-nu, Tukeyu, Oguz, Uygur, destanlarından başlayarak, tâ Moğol 'an'ane ve efsanelerine kadar ne büyük te'sirler icra ettiği, üstad Köprülüzâde Fuat Bey tarafından tetkîk ve tahlil edilmiştir. (Türk Edebiyatı Tarihi, Birinci Kitap, 62 ve müteâkip sahifeler, "Türkiye Tarihi" Birinci Kitap, s 52-61)². Köprülüzâde (Üstat) bu tettebbu'âtında yalnız tarihî vesîkalara istinât etmiş, tetkîkâkıtını yalnız edebiyat tarihi noktasından yapmıştır; "elyevm İslâm olan Türklerin halk edebiyatında bile eski bir millî destanın müşterek izlerine tesadüf olunmaktadır"(Türkiye Tarihi, s 52) demekle beraber, kıymedâr tettebbu'âtında bu noktayı tenvir etmeği mevzuu bahsinden hariç addeylemişti.

Filvaâki' Türk akvamı içinde, biz, müşterek destanlardan kat'ı nazar, eski destanların müşterek izlerini ekser defalar buluyoruz. En cenubi Türklerdeki Millî Oğuz destanının birçok

1 Kurt hakkında tettebbu'atta bulunan âlimler, Romalıların kablemilâd 296 senesinde "Lupikal "mağarası civarında "Romulus" ve "Romus'u" besleyen Ana-kurda heykel rezk ettiklerini göz önünde tuttıkları halde, "Kurt Kültü"nü'nün Orta-Asya kavimlerine garptan geldiği hakkında cüz'i bir işarete bulunmuyorlar. Müsteşrik "Berezin" (Rus Arkeoloji Şark Şubesi Mesaileri, cüz 13 s.148) Klaproth, Sehmidt, Hyacynth, De Geny gibi müsteşrik ve müverrihlerin fikirlerini beyan ettikten sonra diyor ki: "Kurt efsanesinin esası bu iki kavmin (Türk ve Moğolların) yalnız birine ait değildir. Bütün Orta-Asya kavimlerinde müşterek bir efsanedir". Arapların halk rivayetlerinde kurdun ne gibi bir mevkii olduğunu bilmiyoruz. Fakat "Müslimet'ül-Kezzâb'a" Taberî tarafından nisbet verilen bir ibare calib-i dikkattir. Müsellime "fısilfayısı kurt" ve "siyah kurt'la" kasem ediyor: Sümme kâle lehüm velleylü'l' ethâmü ve'z zi'bül edlemü.... fekâle velleylü'd-dâmisü ve'z zibü'l hâmisü" –sonra dedi ki gece kapkaranlık ve kurt da smssiyah. O da dedi ki gece karanlık, kurt fısilıyor- Leiden tab'ı I. 1933).

2 Köprülü, Mehmet Fuat, Türkiye Tarihi, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1923.

unsurlarını, Türk kavimlerinden kat'ı nazar, en şarkî ve şimalî Türklerin komşularında (Fin ve Moğol akvamında) bile görüyoruz.

Meselâ, bugün halis Moğol olan “Uğur”, Sartoğul”, “Horhut” kabilelerinin menşeleri hakkındaki rivayetlerde “Horhut=Korkut” bulunması (Potanin, Şimali-Garbî Moğolistan Monografileri, IV, 22, 23, 671, 726), “Dede Korkut”umuzda zikrolunan “Tepegöz” masalının pek cüz’i farklarla Şimal ‘Samoyed-Ostyaklar’ında (aynı eser, s 706) söylenmesi, Türk mevzularının komşu kavimlerde bile ne kadar intişar ettiğini gösteriyor. Mamafih bu güne kadar “Kurd efsanesi” unsurlarının bugünkü Türk akvâmı rivayetlerinde vâzî' bir surette göze çarptığını ve in’ikasını (yansıması ve aksetmesi) gösterecek unsurları toplayan hiç bir zat bizce malûm değildir. Şarkî Türk ve Moğol kavimlerinin etnografyasına büyük hizmetleriyle maruf müsteşrik “Potanin” ciltlerle yazdığı eserlerinde, Kurdu Türk kültü olduğuna şüphe etmediği halde, bu günkü Türk akvamında bu efsane bakiyelerine pek az tesadüf etmiştir.

Orta asırlardaki İtalyan destanlarına kadar icrâyı te'sir eden “Bozkurt efsanesi” unsurları (Visiliosky, Roman ve Hikayeler Tarihinden, II, 307, Petersburg, 1888; “Atilla” Hakkındaki Bab'a bakınız) Türk kavimlerinin kendi halk edebiyatında ufak bir iz bırakarak gaib olmuş mudur? “Ebülğazi Bahadır Han” gibi Türk ve Moğol 'an'anelerine sadık bir edip ve müverrih de eski destanın “Bozkurt Efsanesi”ne ait mükemmel bir levhasını bize veremiyor³. “Dede Korkut”da ise “Kurt Kültü”nü hatırlatan yalnız bir iki cümleye tesadüf ediyoruz:

“Kurd’un yüzü mübarek” (s 26)

“Kara başım kurban olsun kurdum sana!” (s 27)⁴.

3 Ebülğazi Bahadır Han, “Kurd” efsanesini yalnız “Börte çine” ismiyle tahattur ediyor (Rıza Nur Bey Tercümesi, s. 38). Vakıa “Ebülğazi Bahadır”ın Moğollara ait rivayetleri, “Reşideddin Tabib” rivayetlerinin aynıdır. Bazı zatların zannettiği gibi “Kurd Efsanesi” Reşideddin tarafından Çin ve Türk me'hazlerinde bulunduğu gibi zikrolunmamıştır; Berezin tarafından neşrolunan kısımlarda “Ergenekon” ve Alankua” efsanelerinde merkezî unsur “Işık”tır (I, metin,s 5-18, haşiye 148-149). “Börteçine ise “Cami üt Tevarih” de yalnız bir defa zikrolunur. O da, Tibet tesiriyle bozulmuş Moğol menbalarında olduğu gibi, şahıs ismidir (metin, cildi evvel, bab-ı dovvom, s 5). Reşideddin “Börteçine”nin bozkurt, “Kuvameral”ın “Güzel ahu” efsaneleriyle alâkası olduğuna aid cüz’i bir işarette bulunmuyor. Bu eseri me'haz ittihaz eden müverrihler (Honed Mir, Mir Honed, Anonim Şeybani nâme müellifi, ve Ali Celayir gibiler) “Börteçine”nin Bozkurt kültü ile münasebeti hakkında bir şey söylemiyorlar.

4 Anadolu Türkleri yalan sözlere “Kurt masalı” diyorlarmış (Hüsamettin Efendi Makalesi, Millet Gazetesi, Numara:92, Sene:1925). Demek olur ki eski “Şamanizm Kültü”nün hâtıraları halk kitlesi içinde saklanmıştır.

Eski Moğol vesikalarında, İslâm-İran me'hazlerine nazaran, “Kurt efsanesi”ne alakadarlık bir dereceye kadar bulunur. Moğol hâkimiyeti devrinde Çince yazılmış “Yuan Çao mişi” (Pekin Rus Ruhanileri Heyeti Mesaisi, C. 4, Rahip Palas Tercümesi) de Cengiz Han’ın cediti âlâsı olarak “Börteçine: Bozkurt” zikrolunuyor. Moğolların tarihî destanları arasında şaheser addolunan “Altun Topçu” (Lama “Gambo Qalsan” Tercümesi, s121) de halis Türk rivayetlerindeki vakıa aynen nakledildiği halde, Bozkurt yerine kırmızı köpek zikrolunur. ‘Börteçine’ ise bir şahıs ismi olarak mezkûrdur (s 119-120).

“Schmidt” tarafından neşrolunan “Sanang Sesen” de “Börteçine”, Reşideddin de ve “Altun Topçu olduğu gibi, isim olarak zikrolunur (s 52). “Börteçine” “bir Tibet prensi idi. “Dalay Subin Arru Altan Şirine Tu Hakan”ın oğlu idi”; “Börteçine” Moğol kavimleri içine geldi”. Bu “Börteçine”nin eski “Bozkurt” olduğunda “Schmidt” şüphe etmiyor. Şu Moğol “Börteçine”sine istinaden, Hunların, Tukeyuların da Moğol olduklarını ispat için nazariyeler uyduruyor (Forschungen, s 11-42 ve 66-74).

Bugünkü Moğollarda “Bozkurt” 'an'anelerinin izlerine bu sahalarla meşgul müsteşriklerin eserlerinde tesadüf edemedik. “Baykal” gölü civarındaki Buryat-Moğollar’da “Börteçine” namını taşıyan bir kabile bulunursa da, jenealojilerine ait rivayetlerinde “Bozkurt” efsanesine ait bir şey görülmüyor (Potanin, Orta Asır Garp Destanlarında Şark Mevzuları, s 801). İşte Bozkurt efsanesinin Moğol tarih ve destanlarında ve halk 'an'anelerindeki vaziyeti bu şekildedir.

Moğol kavimlerinin rivayet ve 'an'anelerini, İran-İslâm tesirine fazla bir derecede merbut kalmış müverrihleri bırakarak halis Türk kavimlerinin 'an'anelerini nazarı itibar alırsak, bu efsaneye ait rivayetlerin şekli büsbütün değişir. Bunlardan biri, halis Türk 'an'anesinden ibaret olan Uygur destanıdır ki, Çin me'hazları kadar eski olmamakla beraber mühim bir vesikadır⁵. İkinci eser ise, Orta Türk rivayeti olan “Çengiznâmeler”dir. Bu rivayetlerin muhtelif varyantları vardır. “Başkurt Rivayeti” olanı⁶ “Kazan” Darülfünunu Türk lisanı muallimi Halfin tarafından 1819 uncu senede neşrolunmuştur. Mamafih, “Börteçine” ve

5 Bu vesika hakkında Köprülüzâde Fuat Bey’in “Türk Edebiyatı Tarihi, Birinci Kitap, 59-63’ünde etraflıca malûmat verilmiş ve destanın bugünkü Türkçeye tercümesi de derc olunmuştur.

6 Bu eser hakkında en son malûmat “Ali Rahim” ve “A. Aziz” Beylerin müşterek eseri olan “Tatar Edebiyatı Tarihi”nde derc olunmuştur. Fakat müelliflerin “Çingiznâme”nin mahalli tesbiti hakkında olan mülâhazaları gariptir (II,s89-97. Eserde coğrafi isimler, kabail âlâmetleri (tamga, kuş) idil havzalarında anlaşılmayan lügatler (umumen birinci kısmın münderecati) Ural dağlarında tespit olduğuna gayet vazih bir delil olduğuna gibi, Başkurtlarda bulunan “Çingiznâme” denilen ihtiyarlar, matbu nüshadan habersiz oldukları halde, nesilden nesle “Çingiznâme” söylemekle marufturlar.

diğer rivayetler hakkında tedkikatta bulunan müsteşriklerden hiç bir kimse, henüz bu eserden istifade etmemiştir”. Çingiznâme”nin Kazak-Kırgız rivayeti noksan ve muhtasar bir surette Radloff tarafından neşrolunmuştur (Türk Halk Edebiyatı Numuneleri, III, 3, s 62-68). Kırım-Nogay rivayetinin tespit edilmiş olduğu nüsha, Berlin Memleket Kütüphanesinde (mix Diez A. Quart N 137) mahfuzdur. Halk içinde de bu rivayetlerin türlü şekillerde tespit olunmuş nüshaları bulunurdu.

Başkurt rivayeti olan nüsha “Börteçine” ve “Bisükey Bahadır”ı bilmiyor. Ona binaen cihanın büyük hakanı “Çingiz Han”, bilâvasıta, Yılkı Yallı Gök Börü” oğludur. Başkurt kabailini teşkil eden (Yurmatı, Kıpçak, Kanklı, Katay, Tamyan ilh.), gibi muhtelif kabilelere alâmet olarak “tamga, ağaç, kuş” veren, şu ‘Gök Börü: Bozkurt” oğlu Çingiz Han’dır.

Bu destanda “Işık” ve “Bozkurt” a ait efsanenin sureti iki sahife teşkil ediyor”. Alankua” kocasız hamile olmuş. Eli içinde dedikodular zuhur etmiş. 'Alankua' kendisine bir ziya nüzul ettiğini ve Kurt olarak çıktığını beyan etmiş. Tetkik için 'Kıpçak Kara Bey' “Türkmen Kel Mehmed Bey' 'Oraduç Bey' namlı büyükler “Alankua”nın çadırı civarında pusu kurmuşlar. Gece yarısından sonra:

“Havadan bir yarkın kün indi. Kördiler erse esleri kitti. Bular yine bir ançadın eslerin yiyip aldılar erse birbirindin sordular :“bayagı kün bolup ingen ne erdi?” dediler. Bilmediler.- “kelingiz, bizler esirgen teg bolup olturgunça yala-rımıznı tartıp çinglatang: börü bolsa çıkar” tidiler. Andın sontura sâlip yaların tâtib çektiler. Kördüler kim : yılkı yallı kök börü çıka geldiler. Artına karap “Çingiz!” tip avaz birdi”⁷.

Berlin'de nüshası olan Kırım-Nogay rivayetinde, umumî münderecat itibariyle büyük farkına rağmen, “Alankua, Işık, Bozkurt' efsaneleri aynı rivayettir (varak 6).

Bu destan, gerek şark ve gerek garp Türklerinde, pek eski bir destanın, Moğol fütuhâtı sonunda değişmiş bir suretinden başka bir şey olamaz fikrindeyiz. En eski Türk destanının merkezî unsuru, şüphesiz, “Bozkurt” olmuştur.

**

7 Bu gün elimizde “Halfin” neşri bulunmadığından Paris Millî Kütüphanesinde (Suppl. Turc, N. 143) mahfuz eski el yazısı nüshadan istifade ettik (varak 9a)

Bugünkü Şamanî Türklerde kurdun kutsî mahiyeti olduğu görülür. Şâmânî davullarında mutlak kurt resmi bulunur. Tuba (U-ranhay) Türklerinin kam dualarında “Bozkurt” a hitap edilir:

Üstü kудaydan çarlıktım

Cedi konukta çim çimezem

Cedi konukta çim çimerem

Kудayımın kayırâsı

Kök börü erenim kayrahan!

Ağzın burnun çalğasksan

Kü pörüm!

Yukarı Tanrı'dan me'murum!

Yedi gün (muttasıl) yemek yemez (hayvan) ım

Yedi gün (muttasıl) yemek yer (hayvan) ım

Tanrımın merhametli (bende)si

Bozkurdum, efendim!

Ağız ve burnunu (dili ile) yalamakta olan

Kuğu (gibi) kurdum!! (Radloff, Türk Halk Edebiyatı Nümuneleri, XI. 204).

“Bozkurd'a ve kurdun yolbaşçılığına ait efsanelerin en koyu yeri, şüphesiz “Başkurdistan”dır. Avamın “Başkurt” kelimesini tevzih etmek merakı da, dolayısıyla, halk iştikakının bu efsaneleri muhafazasına ayrıca bir sebep olmuş olabilir”.

1. “Başkurt” kelimesi hakkında Başkurt halk iştikâkı şayan-ı dikkattir:

18 nci asır ibtidalarında resmî Rus menba'larında bu kelime Başkurt beylerinin verdiği tavzihata binaen,” Glawnyjy Wolk = Başbuğ Kurd” diye kaydolunmuştur. Bu

kavmin Rus hâkimiyetine karşı isyanları da “Kurd oğlu” olduklarından imiş⁸. Eski zamanlarda bu kavim sancaklarında Kurt başı taşımışlar. O sebepten Başkurt adını almışlar imiş⁹.

2. Eski zamanlarda Başkurt kavmi kurda 'Börü' demez, 'Kurt' derlerdi. Babaların ismini gelinlerin söylemesi yasak olduğundan dolayı kurt için “börü” ismi taammüm etmiştir.

3. Peygamber, sahabelerinden üç zatı 'Ural' dağlarına islâm dini öğretmek için yollamıştı. Bu sahabelere Ural dağlarına kadar bir Bozkurt rehberlik etmiştir. Ural dağlarında bulunan kavim de, İslâmiyet’i kabul ettikten sonra “Başkurt” diye adlanmıştır¹⁰.

4. Eski zamanlarda uzak şarkta yüksek, karlı dağlarda “Başkurt, Nogay, Kazak, Kırgız” kavimleri bir tek babanın evlâdı olarak yaşıyorlardı. O vakit “Başkurt” Nogay, ilh.” isimler yoktu. Bir zaman bunlar arasında ihtilâf ve mücadele zuhur etti. Günlerin birinde bu kabile reisi ava giderken önünde bir kurt peyda oldu. Reis, bu kurdu takip ede ede, cennet gibi ormanları ve nehirleri olan bir azametli dağlara geldi. O vakit Kurt birden bire gaiboldu. Reis anladı ki, bu rehberlik eden Kurt, Tanrı'dan bu kavme tayin edilmiş “Kut: tali”dir. Reis geriye, şark diyarına vardı. Kavim ve kabilesini beraber alıp Ural dağlarına getirdi. İşte diğer kardeşlerinden ayrılan bu kabaile “Başkurt” denildi ki, “Kurd’un baş olup getirdiği kavim” demektir¹¹.

Ahund Kurbanali Hacı Halid oğlu'nun “Tevarih-i Hamse-i Şarkî” nam eserinde (Kazan, 1910, s 191-193) “Başkurt isminde vechi tesmiye” babında aynen şu efsane nakledilir: (aynen).

“Başkurd taifesi Özbek'ten olup ismi evvelden var ise de nefsi özlerinden namına sikke sokturmuş, müstakil hanları olduğu malûm değildir... Bunların Başkurd ile müsemmasında Kîl-i kâller olup cümleden beri budur ki lûgat-ı Fürse Kaşgarî gerek deyip etrak bundan tahrifle kurd diyorlar. Bu taife haddi zatında bigayret-i şecaat olduktan kaşkara teşbihen

8Rıçkov, “Orenburg Vilâyeti Topografyası”, Orenburg 1887, s58-59.

9Vitevskiy, Neployev ve Orenburg Vilâyetinin 1758 Senesine Kadar Ahalisi”, s124-128.

10 Nazarov makalesi “Sovremennik Mecmuası”, 1862, numara 11, s66. Kurdun rehberliği hakkında Köprülüzâde Mehmet Fuat Bey'in mütalâalarıyla mukayese ediniz. (Türk Edebiyatı Tarihi, Birinci Kitap, 62).

11 Bu rivayet, M. “Bayış oğlu” tarafından neşrolunmuştur. “Burcan” ve “Kıpçak” Başkurtlarından yazılan rivayettir. (Rus Coğrafya Cemiyeti'nin Orenburg Şubeti Haberleri Mecmuası, 7 inci cüz, 1895, s11-13).

“kird” denilip kirdan ziyade kavi demek mahalde mübalâğa edip “Baş” lâfzını koşarak Başkird demişler..... Ecdadlarında dahi bu evsaf-ı memduha mevcut olduktan Kaşgar'ın müterafili olan kurd ve mübalâğasıyla Başkurt tesmiye etmişler ola. Hazreti Ali Keremullahü veçhenin mehdinde şir dedikleri gibi bahadır adamları arslan demek, kaşkır demek ve lakabı ile “kök yal” demek medh-i Özbekândır...Ama Hacı Molla Zahiraddin nam seyyahın nakline binaen Başkirt isminde veçhi tesmiye zaman-ı mâdi ecdatlarımızdan üç adam kış seferinde yol yanılıp adaşmışlar iken ittifak Kurd'un izine düşüp il bulduklarından, bizler Kurd'un iziyle geldik, bizlere kurt başçı oldu dediklerinden, bu üç zatın furuna başçısı kurt olan adamların nesli demek siyakında başkirt deyip bu nam evlâtlarına lâkap olup kalmış. Ahali-i Başkirt'in büyük ecdatları işbu üç zevatlar imiş. Elmüdet'ü alelrâvi”.

Müverrih Ahund Kurbanali bu efsaneleri naklettikten sonra, sonuncu rivayete inanmıyor ve diyor ki; “bu rivayet yol şaşırılmış ecdadın yolundan daha şaşkın bir yoldur; bizim indimizde birinci rivayet essah ve efsaktır”.

Bundan anlaşılır ki, “Başkurt” kelimesinin Kurt efsanesiyle Halk itikadınca olsa bile alâkadarlığı, ta Şarkî Türkistan'a kadar (müellif şarkî Türkistan ulemasındandır) intişar etmiştir. Şüphe yok ki “Başkurt” kelimesinin bu efsane ile hiç bir alakası ve münasebeti olmasa bile, daima eski destanda merkezî unsur olan “Bozkurt”u Türk kavimlerine tahattur ettirmiştir.